

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Пламен Димитров Митев
по процедурата за заемане на академичната длъжност „професор”
по професионално направление 2.2. История и археология за нуждите на Исторически
факултет (ДВ, бр. 64 от 16.08.2016 г.)

В обявения от Софийския университет „Св. Климент Охридски” конкурс за професор по професионално направление 2.2. История и археология (ДВ, бр. 64/16.08.2016 г.) единственият кандидат – доц. д-р Надя Иванова Манолова-Николова, участва с 3 монографии (две в съавторство – №№ 2 и 3), 22 статии и 1 рецензия.

През последните десет години научните интереси на доц. Надя Манолова са съсредоточени в три големи тематични области: 1) църковна история; 2) испански документи за Балканите; 3) история на Средна Западна България. Същевременно тя продължава да надгражда и вече постигнатото в първия си хабилитационен труд, посветен на „чумавите времена”, разширявайки хронологическия и териториалния обхват по темата за чумата на Балканите.

Основният монографичен труд, представен в конкурса, „Българите, църковното строителство и религиозната литература (30-40-те години на XIX век)” е в обем от 287 стр. Изложението е структурирано в предговор, три глави, заключение, 4 приложения, библиография и показалци. Изборът на доц. Манолова да проследи два важни и слабо проучвани досега проблема от възрожденското ни минало – църковното строителство по българските земи и религиозната книжнина от втората четвърт на XIX в. е похвален. Авторката е издирала и събрала пръснатия из многобройни краеведски публикации и в различни местни и централни архивни сбирки изворов материал, което ѝ е позволило да предложи един различен от досегашните изследвания за съдбата на православието по нашите земи разказ за това как покрай желанието за обнова и разширяване на съществуващите или на рушащите се църковни сгради, нашите деди се приучват постепенно да се сдружават, да обединяват усилията си зад общи каузи и в крайна сметка да поемат съдбата си в собствените си ръце.

С конкретни примери от различни селища и региони се установява, че тъкмо през 30-те и 40-те години на XIX в. се създават и предпоставките за изява на т.нар. „социален капитал”, който допринася съществено за националната еманципация на

българите, за натрупване на ценен организационен опит и на повече самочувствие у формирацията се възрожденски елит. Все в същата посока заслужават да се отбележат и приносните обобщения на доц. Манолова за темповете на църковното строителство, за църковните библиотеки, за новото в храмовия интериор, за ролята на църквите в училищното дело.

Стремежът към издирване, включване в научно обръщение и интерпретиране на нови източници за църковното строителство по българските земи проличава особено ярко в проучването за възстановяването през 1829-1831 г. на Шуменската църква „Св. Възнесение“ (с малки съкращения текстът е отпечатан и в сп. Историческо бъдеще, 2012, кн. 1-2 – вж. №11). Анализът на откритите османотурски документи са позволили на авторката не само да проследи усилията на шуменските първенци за получаване на нужните разрешителни от централната власт, но и да открие ролята на т.нар. „социален капитал“ като важен фактор за разгръщащите се през втората четвърт на XIX в. процеси на духовна пробуда на българите. Склонен съм да се осъмня в твърдението, че публикуваното писмо от 6 декември 1829 г. принадлежи на великия везир Решид Мехмед (с.169-170), защото според съдържанието то по-скоро е изготвено от представител на местната власт, но категорично считам, че интердисциплинарният подход, обширните коментари и ясно обосноващите изводи, които доц. Манолова аргументирано излага, обогатяват познанията ни за драматичните събития засегнали шуменското християнско население в годините на войната от 1828-1829 г.

Ценни за родната историопис са наблюденията върху състоянието и новите тенденции в изготвянето, отпечатването и разпространението на религиозната литература. Безспорно достойнство на труда е и съчетаването на националната с микроисторията – един от характерните подходи в изследователския почерк на Надя Манолова. Включените пък в приложенията документи и таблици представляват добро градиво за бъдещи проучвания за ролята на Църквата в духовния живот на българите през първата половина на XIX в.

Към публикациите, свързани с църковната проблематика, принадлежи и аналитичният историографски преглед по темата „църква и вяра през XVIII-XIX в.“ в Известията на музеите от Северозападна България (№ 9). Критичното осмисляне на вече съществуващите краеведски проучвания са позволили на доц. Надя Манолова не само да направи обосновани оценки за постиженията и слабостите на отделните автори, но и да открие предизвикателствата, които родната историопис трябва тепърва да преодолява. Библиографски характер има и подробната справка (№ 12) за присъствието

на църковната проблематика в историческата периодика у нас в първите две десетилетия на т.нар. ни преход (1990-2010 г.).

Вторият тематичен кръг, към който е бил насочен научният интерес на доц. Надя Манолова през последните десет години, е свързан с развитието на испанско-турските контакти през XVIII и XIX в. Крайният резултат от продължителното съвместно проучване с проф. Красимира Табакова на испанските дипломатически документи за Балканите, намира израз в отпечатването през 2015 г. на самостоятелния том „Испания, Балканите и българите (XVIII и XIX в.)” – едно чудесно изпълнение на Университетското издателство „Св. Климент Охридски”. Книгата е в обем от 319 стр. и представлява удачно съчетаване на изследователски текстове с научно издържана публикация на самите документи. Дело на доц. Манолова са въведенията, преводите на материалите от XVIII и първата половина на XIX в. (до Кримската война) и пет от общо шестте проблемни статии. В предговора е направен обективен и подробен преглед на усилията на няколко поколения български хуманитаристи да издирят и направят достъпни испанските източници за българската история през епохата на Възраждането. Доц. Манолова е превела и представила в съответствие с изискванията на съвременната документалистика 20 писма и доклади на испанските дипломатически представители в Константинопол за периода 1780-1854 г. В петте авторски текста се изясняват каналите, по които Мадрид набира информация за Османската империя в края на XVIII в., за възможностите за подпомагане на католическата пропаганда и за развитие на търговските контакти в Източното Средиземноморие и с балканските провинции на падишаха. Специално внимание е отделено на дейността на Хуан Вентура де Булини и на неговия секретар Хосеф Булини. Приносни за родната историопис са данните за трасето на испанската дипломатическа кореспонденция и за Софийско-пловдивската католическа епархия в края на XVIII в. (Позволявам си да отправя препоръка на доц. Манолова, ако продължи да проучва испанско-турските контакти около закрилата и дейността на Петър Фибри, да потърси обяснение за резервираната реакция на Портата към испанските искания в поетите вече от нея, още в началото на XVIII в., ангажименти да се предостави правото на протекция над католицизма в Османската империя на Франция.) Допълнителни фактологически детайли са извлечени от испанската дипломатическа кореспонденция и за политическата активност на Стефан Богориди през 1833-1836 г., за българското въстание от 1850 г., за работата в Цариград и на Балканите по време на Кримската война на испанската военна комисия, начело с ген. Хуан Прим. Като отделен фрагмент от интереса на доц. Н. Манолова към „испанската”

тематика ще спомена и нейния биографичен шрих за Йордан Иванов (№ 13), с който тя разкрива неизвестни досега подробности от неговото пътуване до Мадрид през 1921 г.

Третият проблемен кръг, присъстващ в научните дирения на доц. Н. Манолова, е свързан с регионалните проучвания за Средна Западна България. На специалистите в областта на Българското възраждане е добре известно ползотворното творческо сътрудничество на доц. Надя Манолова и Пенка Желева. Достатъчно е да припомним първата им съвместна книга – „Летописни бележки от Средна Западна България”, общите им студии и статии в авторитетни научни издания, както и участието им в различни тематични и документални сборници, убедително свидетелстващи за тяхната професионална вещина, академична ерудиция и научна зрялост – все качества, които отдавна и заслужено са им признати от родната историческа гилдия. През 2014 г. Надя Манолова и Пенка Желева издадоха поредната си обща книга – „Исторически изследвания за Средна Западна България (XVIII и XIX в.)”. Сборникът е в обем от 402 стр. и в структурно отношение се състои от кратък предговор и 26 тематични статии, 11 от които доц. Надя Манолова е представила в документацията си за конкурса.

В предложените 11 статии, текст след текст, на нивото на микроисторията, доц. Манолова разкрива една слабо позната и в същото време многопластова картина за живота на нашите деди с всичките им успехи и провали, надежди и страхове, радости и неволи; един истински калейдоскоп, в който националното и регионалното се преплитат, сблъскват, разминават; калейдоскоп, в който фигурите на героите са заменени с обикновените селяни, занаятчии и строители, учители и свещеници, монаси и книжовници, родители и деца. Ценното в този тип изследвания е, че добрият историк може не само да „извади“ отминалото време от калъпите и щампите, с които индоктринираната историопис обича да го забулва и да го опростява, но и да пресъздаде отделните събития и личности в тяхната пъстротия като една сложна багреница от цветове, нюанси, сенки и полусенки. Подобна констатация се илюстрира от тематичното разнообразие на включените в книгата статии – от разказите за демографското развитие на Пернишко и Горно Струмско през ранните столетия на османското владичество до историята на манастира „Св. св. Кирик и Юлита” в Нишавската епархия. Специално внимание е отделено на стопанската активност на местното население, на ранната история на Нишавската епархия, на новите свидетелства за състоянието на църквите и манастирите в Пернишко и Трънско, за миналото на Годечко и Брезнишко, за будителското дело на Дионисий Хилендарец. Основно градиво във всеки от споменатите текстове са автентичните документални

свидетелства, но един от отличителните белези в изследователския похват на доц. Надя Манолова е стремежът за използване и на много други източници, включително материали от теренни археологически и етноложки проучвания.

Дали заради пристрастията ми към българския XVIII и XIX в. или поради по-теоретичния им характер, но най-интересни за мен бяха страниците, посветени на възраждането на Перник и Пернишко. Въпреки че статията е разработена съвместно с Пенка Желева, без при това да е достатъчно ясно какъв е конкретният принос на всяка една от авторките, каквито са изискванията на ЗРАС и Правилника за неговото приложение, убедено считам, че ако тази публикация бъде по-добре популяризирана сред гилдията на възрожденските историци, тя несъмнено ще предизвика дебати. В синтезиран вид, по примера на Перник и Пернишко, в нея са заложени най-парливите въпроси на родната историопис по темата: „Що е това Възраждане и има ли то почва у нас?“ Не по-малко интригуващи са и разсъжденията за бедността, за богатството, за социалния успех, за модернизацията на региона. Има ли ги? Какво ги обуславя? Кое всъщност е водещото и от значение – общонационалното или регионалното? Няколко от самостоятелните статии на доц. Манолова също третира тези проблеми и пораждат сериозни съмнения в наложените чрез учебниците и дебелия книги историографски стереотипи.

Измежду 11-те текста от сборника „Исторически изследвания за Средна Западна България (XVIII и XIX в.)“ ще отбележа и статията „Рисувани надгробни и оброчни кръстове от Средна Западна България“. Отделям внимание на този текст, подготвен отново съвместно с Пенка Желева, защото той също обогатява в голяма степен познанията ни за духовния живот на българите от региона. Анализирайки критично натрупаната вече теренна информация и ползвайки се от запазените отчети на езиковедската експедиция през далечната 1936 г. на известния български археолог Васил Миков, в която участва и младият по онова време художник Димитър Бучински, Надя Манолова и Пенка Желева предлагат аргументирано обобщение, типологизация и подробен каталог на 135 надгробни паметника от Пернишко, Радомирско и Трънско, което се явява безспорен принос в изследванията на мемориалната пластика по българските земи.

В документацията по конкурса са представени общо 22 статии, на някои от които, поради тематичната им близост или обвързаност с трите основни труда на доц. Надя Манолова-Николова, беше вече отделено нужното внимание. Шест от текстовете (№№ 5, 8, 14, 16, 27, 28) са включени в отделните параграфи на вече разгледаните три

книги и затова те няма да бъдат оценявани самостоятелно. Сред останалите публикации ще открия съвместната разработка на доц. Манолова с гл. ас. Димитър Димитров от Института за гората към БАН „Природни бедствия във времето на Софроний – история и дендрохронологически анализи” (№7; отново ще отбележа, че би било редно да бъде представено съгласието на съавтора, публикацията да бъде използвана в конкурса). Статията е подготвена като част от амбициозното и новаторско за родната хуманитаристика проектно проучване „Климат и история: дендрохронологична, климатична и историческа реконструкция на българското минало 1500-2000 г.”. На основата на интердисциплинарния анализ на сведенията от писмени исторически документи, двамата автори са потърсили аргументи за възможната връзка между политическите сътресения по българските земи през последните десетилетия на XVIII в. и установените по дендрохронологическата информация от района на Западните Родопи и Централна Стара планина климатични отклонения в района на Балканите.

В краткия, но любопитен текст, посветен на учебникарската книжнина от края на XVIII и началото на XIX в. (№18), доц. Манолова разкрива друг, останал досега извън ползването на изследователите, щрих от начеващите през периода на Ранното възрождане процеси на модернизация. Проучвайки първите печатни български учебници, авторката проследява постепенното осмисляне от представителите на тогавашната ни интелигенция на важността на връзката „детство – учебник – социализация” и обръща специално внимание на налагащото се разбиране за „детството” като важен етап във формирането на човека на Новото време. Тази тема присъства и в статията, посветена на любородната дейност на букурещките българи Анастас х. Георги Полизов, Добри х. Йоан Бакалоглу и Стефан Попович (№19). Събирайки отделните биографични фрагменти за тримата дейци, доц. Надя Манолова изяснява тяхната роля за издаването между 1824 г. и 1830 г. на 7 печатни книги, като лансира тезата, че всички те са предназначени за разрастващата се по това време училищна мрежа по българските земи.

В пет от депозираните за конкурса статии (№№ 4, 6, 21, 22 и 29) доц. Манолова продължава изследванията си по голямата тема за чумните и холерните епидемии по българските земи през епохата на Възраждането. Безспорно признание заслужава нейният стремеж да запълва празнотите в познанията ни за последиците от пандемичните вълни от чума на Балканите. Приноси в това отношение са например документално установените поражения върху войсковия потенциал и върху местното население по време на големите руско-турски и австро-турски конфликти от края на

XVIII и началото на XIX в. (№21), както и успешното разгадаване на събитията, лицата и местата, описани в приписка от 1536 г. (№22). Умението да се съчетава информация от различни източници за реконструиране на циклите и териториалния обхват на разпространение на чумата проличава и от съвместната публикация на Надя Манолова с Милена Петкова (№6). На основата на новооткрити османотурски документи, двете авторки предлагат нови щрихи към изясняване на причините за намаляване на населението в балканските провинции на Османската империя през последната четвърт на XVII в. По същия начин, но този път използвайки сведенията от възрожденската преса, доц. Манолова възпроизвежда картината на холерната епидемия от 1865 г., като разкрива конкретни детайли около мерките, предприети от Високата порта, за ограничаване на заболяванията в засегнатите селища и райони (№ 4).

В две други публикации (№№ 10 и 15) доц. Манолова взема отношение по спорни в краеведската книжнина въпроси, свързани с миналото на Етрополе, а в статията си от 2008 г. в Известията на РИМ-Перник споделя богатия си личен опит и натрупаните солидни познания при използването на приписките като ценен исторически извор за епохата на Възраждането.

Повече от три десетилетия доц. д-р Надя Манолова-Николова е преподавател в Исторически факултет на Софийския университет, ползващ се с авторитет на търсец и модерно мислещ специалист. Води основни и специализирани лекционни курсове по различни проблеми на възрожденската история. Ръководи магистърската програма „Възраждане и памет”, поема научното ръководство на дипломанти и докторанти. След хабилитацията си през 2005 г. е участвала в 12 проекта, финансирани от Националния и от Университетския фонд за научни изследвания, като на четири от проектите е била и ръководител.

Процедурните изисквания на Закона за развитието на академичния състав в Република България и Правилника за неговото приложение са спазени. Кандидатът отговаря и на всички предвидени допълнителни изисквания в Правилника на Софийския университет за заемане на съответната академична длъжност, което ми дава основание убедено да препоръчам на Уважаемото научно жури да присъди на доц. д-р Надя Манолова-Николова званието „професор”.

София, 27. 12. 2016 г.

проф. д-р Пламен Митев